

Η δημογραφική γήρανση, πρόκληση ή απειλή;

Βύρων Κοτζαμάνης*

Θέμα έντονων προβληματισμών και ανησυχιών στη διάρκεια του μεσοπολέμου σε ορισμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες με «πρώιμη» εμφάνιση των μηχανισμών της δημογραφικής μετάβασης, η δημογραφική γήρανση (η συνεχής δηλαδή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων στον πληθυσμό) αναδύεται ως ένα από τα κύρια θέματα προβληματισμού σε όλες πλέον τις ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας. Ένα δημογραφικό φαινόμενο αναδιάρθρωσης των δομών του πληθυσμού κατά ηλικία ανάγεται έτσι προοδευτικά σε ένα από τα βασικότερα προβλήματα (ως πρόβλημα) οικονομίας και κοινωνικής οργάνωσης), που καλούνται να επιλύσουν οι ανεπτυγμένες κοινωνίες μας στη διάρκεια του πρώτου μισού του αιώνα μας.

Στο άρθρο αυτό, εκθέτουμε την εξέλιξη της δημογραφικής γήρανσης στην Ελλάδα ως και τους κύριους παράγοντες (πτώση της γονιμότητάς, αύξηση του προσδόκιμου ζωής) που οδήγησαν στην αύξηση του πλήθους και της αναλογίας των ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό. Εξετάζουμε στη συνέχεια την μη αναστρέψιμη πορεία της γήρανσης τις επόμενες δύο δεκαετίες στη βάση ενός σχετικά απαισιόδοξου σεναρίου που δίδει για το 2040 σε σχέση με σήμερα αύξηση των 65 ετών και άνω κατά 450 χιλ. και μείωση των 20-64 ετών κατά 1 εκατομμύριο και των 0-19 ετών κατά 450 χιλιάδες. Οι εξελίξεις αυτές θα οδηγήσουν προφανώς και σε μια αύξηση του δημογραφικού λόγου **65+/20-64 ετών, καθώς το 2040 θα αντιστοιχούν πιθανότατα 2 άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω σε 100 άτομα 20-64 ετών, έναντι 37 το 2018**

Παρουσιάζουμε κριτικά την κυρίαρχη προσέγγιση της δημογραφικής γήρανσης («εμμονή στην περιγραφή του μέλλοντος στο πλαίσιο ενός στατικού μοντέλου ανάλυσης») και τις προβληματικές ταυτίσεις των δημογραφικών με τους οικονομικούς δείκτες. Εξετάζουμε, παρόλα αυτά, υιοθετώντας μερικώς την προαναφερθείσα προβληματική προσέγγιση, τους σχετιζόμενους άμεσα με τους δημογραφικούς οικονομικούς δείκτες, και ειδικότερα τον δείκτη εργαζόμενοι 20-64 ετών / άτομα 65 ετών και άνω το 2018 και το 2040, θέτοντας το ερώτημα : υπό ποιους όρους είναι δυνατόν να έχουμε την ίδια περίπου αναλογία σήμερα (62,5 εργαζόμενοι 20-64 ετών για 100 άτομα 65 ετών και άνω) και το 2040. Η απάντηση στο τίθετο ερώτημα είναι σαφής : εάν το 2040 η συμμετοχή των 20-64 ετών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό αυξηθεί στα επίπεδα που είναι σήμερα στην Σουηδία (82%) και η ανεργία μειωθεί στο 5,0% , παρ' όλο που ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας (δημογραφική συνιστώσα) θα έχει μειωθεί κατά 1 σχεδόν εκατομμύριο το 2040 θα αντιστοιχούν το έτος αυτό 67,4 άτομα 65 ετών και άνω σε 100 εργαζόμενους 20-64 ετών, δηλ. μόλις 5 περισσότερα από ότι το 2018 .

Υποστηρίζουμε τέλος ότι η μόνη δυνατή επιλογή παραμένει ο περιορισμός των παραγόντων που οδηγούν στην κοινωνική γήρανση, **γήρανση που εγκυμονεί κινδύνους μεγαλύτερους αυτών που απορρέουν από την αλλαγή των δημογραφικών δομών**. Θεωρούμε ότι η χειρότερη επιλογή συνίσταται, αναμφισβήτητα, στον εγκλωβισμό των κοινωνιών μας στις υπάρχουσες δομές και μηχανισμούς λειτουργίας, στους παρόντες μηχανισμούς σύλληψης και θεώρησης των «προβλημάτων», στην εμμονή στα ισχύοντα συστήματα αφαίρεσης κοινωνικών πόρων και αναδιανομής. Η καλύτερη πιθανόν συνίσταται στην κατάργηση των ηλικιακών συνόρων, στη δημιουργία πραγματικών εναλλακτικών επιλογών ανάμεσα στην εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την εκπαίδευση στη διάρκεια των διαδοχικών κύκλων της ζωής, στην κατάργηση των σινικών τειχών που διαχωρίζουν την ενεργή ζωή από τη μη ενεργή, στην ανάδειξη και αξιοποίηση του τεραστίου αποθέματος δυνάμεων και πόρων που κατέχουν τα άτομα της αποκαλούμενης ευσχήμης «τρίτης ηλικίας».

Η δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα, παρόν και παρελθόν

Ο πληθυσμός μας μεταπολεμικά αυξήθηκε κατά 3,1 εκατομμύρια. (7,6 εκατ. το 1951, 10,7 το 2019). Η αύξηση αυτή προήλθε αποκλειστικά από την αύξηση των 15 ετών και άνω, καθώς το πλήθος των 0-14 ετών μειώθηκε κατά 620 χιλιάδες περίπου, ενώ αντιθέτως οι 15 ετών και άνω αυξήθηκαν κατά 3,7 εκατομμύρια (+67% σε σχέση με το 1951). Ανάμεσα στο 1951 και το 2019 όμως οι άνω των 65 ετών και οι > 85 ετών αυξήθηκαν πολύ ταχύτερα από τους 15-64 ετών: το πλήθος της πρώτης ομάδας υπερ-τετραπλασιάστηκε και το πλήθος των 85+ πολλαπλασιάστηκε επί 12 ενώ οι 15-64 ετών αυξήθηκαν μόνον κατά 38%. Το αποτέλεσμα των πρότερων μεταβολών ανάμεσα στο 1951 και το 2019 ήταν η γήρανση του πληθυσμού μας που αποτυπώνεται στην δημογραφική μας πυραμίδα, στην αύξηση της μέσης ηλικίας κατά 14,1 έτη (30,2 το 1951 44,3 σήμερα) και, εν μέρει, και στην αύξηση της μέσης ηλικίας του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) που από 35,1 έτη το 1951 ανήλθε στα 41,6 έτη το 2019 (+ 6,5 έτη) **Πίνακες 1 & 2.**

Η αύξηση της δημογραφικής γήρανσης στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, οφείλεται σε δυο βασικά παράγοντες: στην αύξηση του μέσου όρου ζωής (γήρανση εκ της κορυφής της πυραμίδας) και στην μείωση της γονιμότητας (γήρανση εκ της βάσης της πυραμίδας).

Πίνακας 1 Ελλάδα, δημογραφικές αλλαγές ανάμεσα στο 1951 και το 2019

	1951	2019	Δ 1951-2019
Συνολικός πληθυσμός	7,63	10,72	+3,09 εκατομ.
0-14 ΕΤΩΝ	2,16	1,54	-0,62 εκατομ
0-19 ΕΤΩΝ	2,95	2,08	-0,87 εκατομ.
15-44 ετών	3,64	3,85	+0,21 εκατομ.
45-64 ετών	1,32	2,98	+1,66 εκατομ.
15-64 ΕΤΩΝ	4,95	6,82	+1,87 εκατομ.
20-64 ΕΤΩΝ	4.16	6,28	+2,12 εκατομ
65 ΕΤΩΝ +	0,52	2,36	+1,84 εκατομ
85 ΕΤΩΝ +	0,03	0,37	+0,34 εκατομ
0-14 ετών (%)	28,3	14,3	-14,0%
0-19 ετών (%)	38,6	19,4	-19,2%
15-44 ετών (%)	47,6	35,9	-11,7%
45-64 ετών (%)	17,2	27,8	+10,6%
15-64 ετών (%)	64,9	63,6	-1,3%
20-64 ετών (%)	54,5	58,5	+4,0%
65 ετών + (%)	6,8	22,0	+15,2%
85 ΕΤΩΝ + (%)	0,4	3,4	+3,0%
88+/65+ *100	5,9	15,5	+9,6%
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 (συνολικός)	100	140	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 0-14 ετών	100	71	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 0-19 ετών	100	71	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 15-44 ετών	100	106	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 45-64 ετών	100	226	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 15 -64 ετών	100	138	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100.....20-64 ετών	100	151	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 65 ετών +	100	454	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 85 ετών +	100	1233	
ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ (έτη)	30,2	44,3	+14,1 έτη
ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ 15-64 ΕΤΩΝ (έτη)	35,1	41,6	+6,5 έτη
	1951	2018	Δ 1951-2018
ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΟΛΕΣ (.000)	155,5	86,5	-69,0
ΘΑΝΑΤΟΙ (.000)	57,5	120,3	+62,8
ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ –ΘΑΝΑΤΟΙ (.000)	+98,0	-33,9	132,0
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ –ΑΝΔΡΕΣ- (έτη)	63,4*	78,8*	+15,4 έτη
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ –ΓΥΝΑΙΚΕΣ (έτη)-	66,6*	83,9*	+17,3 έτη
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΑ 65 –ΑΝΔΡΕΣ- (έτη)	13,0	18,6	+5,6 έτη
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΑ 65 –ΓΥΝΑΙΚΕΣ (έτη)-	14,4	21,3	+6,9 έτη
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ/ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1935	2,20		
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ/ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΙΣ ΓΕΝΕΕΣ 1975 (εκτίμηση)	1,55		
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1935 χωρίς παιδιά	14,0%*		
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1975 χωρίς παιδιά	20,0%*		

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Η γήρανση εκ των κορυφής της πληθυσμιακής πυραμίδας (γήρανση 'εκ των άνω')

Η θνησιμότητα, εκφραζόμενη με τις πιθανότητες θανάτου ανά φύλο και ηλικία, μειώθηκε σημαντικά μεταπολεμικά¹ Ωστόσο, η συνολική πτωτική τάση υποκρύπτει διαφοροποιημένους ρυθμούς μείωσης των πιθανοτήτων θανάτου τόσο ανά ηλικία όσο και ανά περίοδο². Ειδικότερα, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση τις τελευταίες δεκαετίες οφείλεται κυρίως στην μείωση των πιθανοτήτων θανάτου μετά το 60ο έτος, σε αντίθεση με τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες όπου η αύξηση του προσδόκιμου οφειλόταν στη συρρίκνωση κυρίως της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας. Ως αποτέλεσμα των αλλαγών της περιόδου 1951-2108 είχαμε μια αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση (+15 έτη για τους άνδρες και 17 έτη για τις γυναίκες), του δε προσδόκιμου ζωή στα 65 κατά 5,5 και 7,0 έτη αντίστοιχα (Πίνακας 1). Ως εκ τούτου όλο και περισσότεροι ηλικιωμένοι, οι οποίοι υπό άλλες συνθήκες (μη αύξηση του προσδόκιμου ζωής) θα είχαν αποβιώσει συσσωρεύονται στο πάνω μέρος της πυραμίδας αυξάνοντας το πλήθος των >65 + και των υπερήλικων (85+) και, προφανώς, και το ειδικό βάρος των ηλικιακών αυτών ομάδων (το ποσοστό τους δηλαδή στο συνολικό πληθυσμό). Έτσι σήμερα οι 65+ αποτελούν το 22% και οι >85 το 3,3% έναντι του 7% και του 0,3% στις αρχές της δεκαετίας του '50.

¹ Β. Κοτζαμάνης & Ε. Ανδρουλάκη Οι δημογραφικές εξελίξεις της νεότερης Ελλάδας, 1830-2005, σσ. 87-120, στο: Β. Κοτζαμάνης (επιμ.) *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*. ΕΔΚΑ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2009 και Κ. Ζαφειρίσ., Α. Κωστανάκη, Β. Κοτζαμάνης., Α. Τσόνι, Recent mortality developments in Greece at national and regional level pp. 277-298, in: Β. Κοτζαμάνης., Α. Παράντ (eds), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-est/ Viewpoints on Population in South-East Europe*, Demobalk, Athens, 2018.

² Κ. Ζαφειρίσ., Α. Κωστανάκη., Β. Κοτζαμάνης The Impact (?) of the Current Economic Crisis on Mortality in Greece, *SMTDA 5th Stochastic Modeling Techniques and Data Analysis International Conference and Demographics 2018 Workshop*, 2018, Hania, Greece.

Ταυτόχρονα οι 85 ετών και άνω «ζυγίζουν» όλο και περισσότερο στο εσωτερικό της ομάδας των 65 και άνω καθώς ενώ αποτελούσαν μόνον το 6% της ομάδας αυτής το 1951 ανέρχονται στο 15% σήμερα. **Έχουμε έτσι, όχι μόνον μια αύξηση της δημογραφικής γήρανσης, αλλά και μια «γήρανση μέσα στην γήρανση».**

Φυσικά, κάτω από τους μέσους αυτούς εθνικούς όρους υποκρύπτονται σημαντικές διαφοροποιήσεις (Χάρτες 1 και 2). Έτσι, εάν το ποσοστό των 65 και άνω σε επίπεδο χώρας το 2019 ανέρχεται στο 22%, οι περισσότεροι νομοί υπερβαίνουν το όριο αυτό, κάποιοι δε από αυτούς αισθητά (>26%) και το αυτό ισχύει και για τον λόγο των 85 και άνω προς τους 65 και άνω (15.5% σε εθνικό επίπεδο) καθώς σε 1 στους 5 νομούς επί 100 ατόμων 65 ετών και άνω, οι 18 είναι υπερήλικες. Τα υψηλότερα συγκριτικά ποσοστά των 65+ καταγράφονται στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας και στους νομούς της κεντρικής Μακεδονίας (στους ορεινούς δηλαδή νομούς της χώρας), ενώ σχεδόν αντίστοιχη είναι η εικόνα και για τα ποσοστά των 85 ετών και άνω στον πληθυσμό των 65 + (στους «γερασμένους» νομούς προστίθενται τώρα όμως και τα νησιά του Β. Αιγαίου με αυξημένο το ειδικό βάρος του υπέργηρου πληθυσμού).

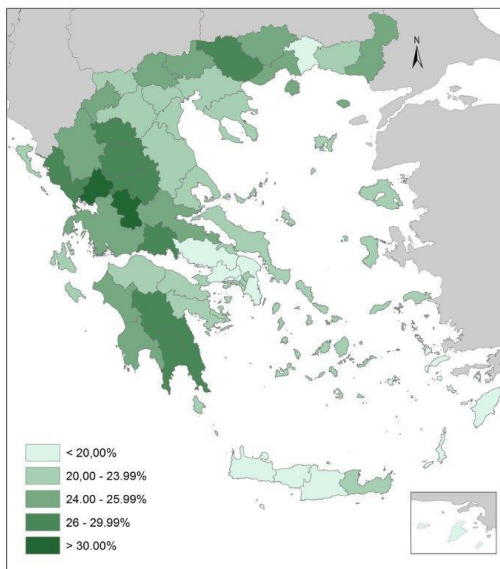
Πίνακας 2: Μεγάλες ηλικιακές ομάδες, % του συνολικού πληθυσμού, 1951-2019

Έτη	0-14	15-64	65+	85+
1951	28,3	64,9	6,8	0,4
1971	24,8	64,1	11,1	0,8
1981	22,6	64,2	13,2	0,9
1991	19,2	67,1	13,8	1,2
2001	14,5	67,8	17,7	1,8
2011	14,6	66,1	19,3	2,1
2019	14,3	63,6	22,0	3,4

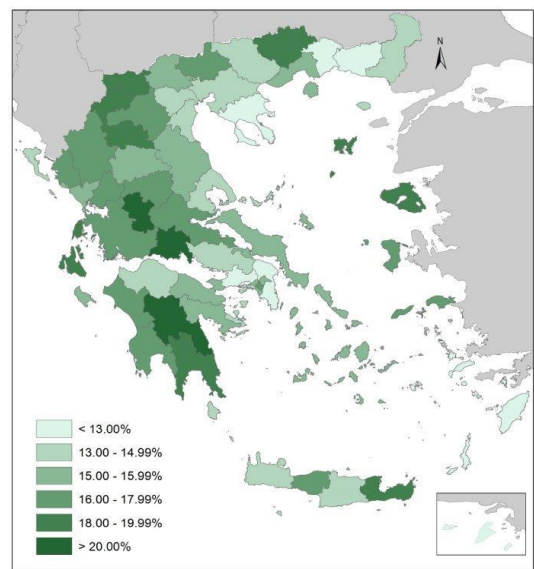
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Οφείλουμε τέλος να σημειώσουμε ότι α) την τελευταία δεκαεπενταετία η αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση συντελείται με επιβραδυνόμενους ρυθμούς και β) αν και μέχρι και το 2019, δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για άμεσες αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην ανά ηλικία θνησιμότητα (εκτός των αυτοκτονιών), οι μελέτες αναδεικνύουν την αύξηση της νοσηρότητας και τη μείωση του αριθμού των ετών επιβίωσης σε καλή υγεία. Οι τάσεις αυτές είναι πιθανόν μεσοπρόθεσμα να οδηγήσουν στην αύξηση των πιθανοτήτων θανάτου σε κάποιες ηλικίες και στη σταθεροποίηση ή ακόμη και στη μείωση του προσδόκιμου ζωής.

Χάρτης 1: 65+, % του συνολικού πληθυσμού (2019)

Χάρτης 2: 85+, % του πληθυσμού 65+ (2019)

Η γήρανση εκ της βάσης της πληθυσμιακής πυραμίδας (γήρανση 'εκ των κάτω')

Οι γεννήσεις στην μεταπολεμική περίοδο³, σε αντίθεση με τους θανάτους, συρρικνώνονται σταθερά: > 150 χιλ. ετησίως στη δεκαετία του 1950, 100 χιλ. στην δεκαετία του 1990, λιγότερες από 90 δε χιλ. (εκτίμηση) την τρέχουσα δεκαετία. Αντίστοιχη πορεία έχει και ο Αδρός δείκτης γεννητικότητας (ΑΔΓ) που δίδει ετησίως την συχνότητα των γεννήσεων επί 1000 κατοίκων. Ειδικότερα, εάν την δεκαετία του '50 είχαμε 20 σχεδόν γεννήσεις /1000 κατοίκους, την εικοσαετία 1991-2010 έχουμε πλέον μόνον 10 και την τρέχουσα δεκαετία δεν αναμένεται να υπερβούν κατά μέσο όρο τις 8,5/1000 κατοίκους. Είναι προφανές ότι οι αναπαραγωγικές μας συμπεριφορές μεταβάλλονται και το μοντέλο της οικογένειας με περιορισμένο αριθμό παιδιών τείνει να κυριαρχήσει και στην Ελλάδα¹ καθώς στη χώρα μας - όπως και στην μεγάλη πλειονότητα των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας-, οι συνθήκες που οδηγούν στην ανάδυση ενός νέου κυρίαρχου

³ Β. Κοτζαμάνης et alii *Οι δημογραφικές εξελίξεις & προοπτικές του πληθυσμού της Ελλάδας και προτάσεις για τις βασικές αρχές μίας δημογραφικής πολιτικής*, Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής στη Διακομματική Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Βουλής για το Δημογραφικό, Οκτώβριος 2018

τύπου οικογένειας, ενός προτύπου οικογένειας με περιορισμένο αριθμό παιδιών, έχουν πλέον συγκεντρωθεί. Έτσι το πλήθος των νέων μας μειώθηκε, παρ' όλο που ο συνολικός πληθυσμός μας έχει αυξηθεί ανάμεσα στο 1951 και το 2018 κατά 3,1 εκατομμύρια: οι 0-14 ετών σήμερα είναι κατά 620 χιλιάδες λιγότεροι από το 1951 και οι 0-19 ετών κατά 870 χιλ. λιγότεροι με αποτέλεσμα το ειδικό βάρος τόσο των μεν όσο και των δε (το % στον συνολικό πληθυσμό) να μειωθεί από το 28 στο 14,3% για τους 0-14 ετών και από το 38,6% στο 19,4% για τους 0-19 ετών.

Η δημογραφική γήρανση στο μέλλον

Πως αναμένεται να εξελιχθεί όμως η γήρανση στις επόμενες δεκαετίες? Απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορούν να δώσουν οι προβολές πληθυσμού. Με βάση αυτές που πρόσφατα διεξήγαμε στο ΕΔΚΑ⁴ η μείωσή του πληθυσμού μας αναμένεται να είναι, ανεξαρτήτως σεναρίων, συνεχής, αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο/περίοδο ρυθμούς πτώσης. Τα σενάρια αυτά οδηγούν προφανώς σε διαφοροποιημένα αποτελέσματα, τόσο όσον αφορά το πλήθος του αναμενόμενου πληθυσμού, όσο και την κατανομή του ανά φύλο και ηλικία και τα μεταναστευτικά ισοζύγια αναμένεται να παίξουν σημαντικό ρόλο καθώς σε περίπτωση μηδενισμού τους (ή ακόμη χειρότερα, σε περίπτωση αρνητικών πρόσκημων) ο αναμενόμενος πληθυσμός της χώρας μας θα είναι ακόμη μικρότερος.

Μια μείωση του πληθυσμού μας κατά 1 εκατομμύριο το 2040 σε σχέση με το 2019 (ελαφρώς αισιόδοξο σενάριο) είναι πολύ πιθανή. Η μείωση αυτή θα προκύψει ως αποτέλεσμα της αύξησης των άνω των 65 ετών κατά 450 χιλ., της μείωσης κατά 450 χιλ. των 0-19 ετών ως και της μείωσης των 20-64 ετών κατά 1 εκατομμύριο περίπου. Επομένως, το 2040, το % στο συνολικό πληθυσμό των 65+ θα κυμανθεί γύρω από το 29% (22% σήμερα) και των 85+ γύρω από το 4,5% έναντι του 3,4% σήμερα.

Το πλήθος των 65+ θα αυξηθεί κατά 20%, των 85+ κατά 40% και το ειδικό τους βάρος των τελευταίων στους 65+ θα περάσει από το 15,5% σήμερα στο 17,5% το 2040. Η δημογραφική γήρανση είναι μια αναστρέψιμη τις επόμενες δεκαετίες, η δε αύξησή της, ανεξαρτήτως σεναρίων, οφείλεται,

ι) στην είσοδο, κυρίως, στην ηλικιακή ομάδα των 65 ετών και άνω των ατόμων που ανήκουν στις πολυπληθείς σχετικά γενεές της πρώτης μεταπολεμικής τριακονταετίας (1950-1980, 150,5 χιλ. γεννήσεις ετησίως κατά μέσο όρο), γενεές που αρχικά επωφελήθηκαν από την μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, εν συνεχεία δε από την μείωση της θνησιμότητας στις μεγάλες ηλικίες, και

ιι) δευτερευόντως, στη μαζική είσοδο αλλοδαπών παραγωγικών ηλικιών (20-40 ετών) τις δεκαετίες του 1990 και 2000 και στην ανακοπή του ρεύματος αυτού εν συνεχεία. Ένα μεγάλο τμήμα των αλλοδαπών που γεννήθηκαν και αυτοί το 1950-1980 θα «γεράσει» προφανώς στη χώρα μας.

Οι γερασμένες κοινωνίες του μέλλοντος (η δημογραφική γήρανση, πρόκληση ή απειλή):

1. Η κυρίαρχη προσέγγιση της γήρανσης : μια εμμονή στην περιγραφή του μέλλοντος στη βάση συντεταγμένων του παρελθόντος και του παρόντος, στα πλαίσια ενός στατικού μοντέλου ανάλυσης.

Η πρώτη άμεση συνέπεια της προσέγγισης αυτής είναι η περιγραφή του μέλλοντος των «γερασμένων» κοινωνιών στη βάση των κοινωνικό-οικονομικών, ιατρικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών των ηλικιωμένων ατόμων του σήμερα (ή ακόμη και του χθες). Έχουμε έτσι την ανάπτυξη πλήθους σεναρίων εδραζομένων στην πρότερη παραδοχή, σεναρίων που προβάλλονται από επιστήμονες, που, ακόμα και στην περίπτωση που αποδέχονται την εμφάνιση νέων μηχανισμών που θα παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο στη μελλοντική γήρανση των κοινωνιών μας, θεωρούν ότι παρά την επιμήκυνση της προσδοκώμενης ζωής, οι φάσεις των κύκλων ζωής θα παραμείνουν κατά το μάλλον ή ήττον σταθερές. Ταυτόχρονα και παράλληλα θέτουν την βιολογική ηλικία ως μια «φυσική» κατηγορία, ξεχνώντας ότι τα κριτήρια ταξινόμησης του κοινωνικού κόσμου, ακόμα και αυτά που θεωρούνται ως τα πλέον «φυσικά» (όπως ηλικία και φύλο), παραπέμπουν πάντοτε σε ένα κοινωνικό υπόβαθρο.

Η στατική θεώρηση των κοινωνιών μας έχει όμως και άλλες, ακόμη σημαντικότερες συνέπειες στη μελέτη του φαινομένου «γήρανση»: οι εντασσόμενοι στο κυρίαρχο αυτό ρεύμα οδηγούνται σε προβολές και διατυπώσεις σεναρίων για το μέλλον, μεταβάλλοντας συνήθως μόνον τις δημογραφικές συνιστώσες, αλλά διατηρώντας σχεδόν σταθερές τις άλλες συντεταγμένες (ή ακόμη, προβάλλοντας ευθύγραμμα και μηχανικά τις τάσεις του απώτερου ή άμεσου παρελθόντος, όπως π.χ. την παραγωγικότητα, τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας κ.ο.κ.). Καταλήγουν, έτσι, σε μια εικόνα για το μέλλον όπου ο μόνος δυναμικός παράγοντας που λαμβάνεται υπ' όψη (πληθυσμός), μεταβαλλόμενος, οδηγεί στην ανισορροπία του συστήματος ή ακόμη και στην «έκρηξη» του. Οι προσεγγίσεις αυτές παράλληλα έρχονται να επιβεβαιώσουν τη διάχυτη στην κοινή γνώμη ιδέα για τις «καταστροφικές» συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης (συνέπειες που εδράζονται στην ταύτιση της ατομικής με την «κοινωνική» γήρανση), ενώ τα «επιστημονικά» δεδομένα ενισχύουν τις προ υπάρχουσες προϋποθέσεις/ προκαταλήψεις και αξιολογικές κρίσεις, οδηγώντας αβίαστα σχεδόν στο συμπέρασμα ότι η δημογραφική γήρανση ευθύνεται αποκλειστικά σχεδόν για τη διατάραξη, εάν όχι για τη ρήξη, των μεγάλων κοινωνικό-οικονομικών μας ισορροπιών.

⁴ Β. Κοτζαμάνης Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050, μια συνοπτική παρουσίαση, ΕΔΚΑ, Βόλος, 2017. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/1_REPORT%20PROJECTIONS_2015-50_GR_BK_2017.pdf).

Οι δημογράφοι, με τις προβολές τους, προσφέρουν τα στοιχεία που αποτελούν την βάση για τους οικονομολόγους, στοιχεία που οδηγούν στον να υπερτονίζεται η «ευθύνη» του «δημογραφικού παράγοντα. Ο βασικός λόγος της πρόταξης αυτής φυσικά πρέπει να αναζητηθεί στην σχετική ευκολία «ποσοτικοποίησής» του (σε αντίθεση με τις άλλες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνιστώσες του συστήματος), αλλά και στην επαρκή γνώση των μηχανισμών που προσδιορίζουν τη δυναμική των πληθυσμών, παράλληλα με την αποκαλούμενη «σχετική αδράνεια» των δημογραφικών εξελίξεων.

Οι οικονομολόγοι δίδουν έμφαση στις αρνητικές συνέπειες στην οικονομία που απορρέουν από την αυξανόμενη αναλογία των ηλικιωμένων (μείωση της ζήτησης και της κατανάλωσης, μείωση της κινητικότητας, εμπόδια στην απόκτηση νέων ειδικοτήτων, ακαμψίες στην αγορά της εργασίας κ.ο.κ.). Ταυτόχρονα, επικεντρώνονται στην επάγωση της δημογραφικής γήρανσης ταχύτατη ανάπτυξη των δαπανών που αφορούν κυρίως τις συντάξεις και την παροχή υπηρεσιών υγείας. Τα επιχειρήματα που προβάλλονται είναι ισχυρά και τα μοντέλα προσομοίωσης που χρησιμοποιούν τα επιβεβαιώνουν. Σε τελευταία ανάλυση, θεωρείται ότι, με βάση τις διαγραφόμενες τάσεις, τα εισοδήματα των ενεργών τίθενται σε κίνδυνο, ο επιμερισμός των μεταφερόμενων ποσών ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες των μη ενεργών καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολος, ενώ στον ορίζοντα διαγράφονται και εντάσεις ανάμεσα στις γενεές δυνάμενες να οδηγήσουν στον «πόλεμο των ηλικιών», με αποτέλεσμα οι σύγχρονες κοινωνίες μας να εισέλθουν σε περίοδο κοινωνικό-οικονομικής κρίσης.

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης βρισκόμαστε μπροστά σε μια σχετικά απλή σχέση αιτίου- αιτιατού, όπου οι δαπάνες για τους ηλικιωμένους και μη ενεργούς αποτελούν την εξαρτημένη μεταβλητή, η δε δημογραφική γήρανση τον καθοριστικό παράγοντα εκτόξευσής τους στα ύψη. Οι σχέσεις είναι όμως πλέον περίπλοκες απ' ό,τι συνήθως παρουσιάζονται. Υπενθυμίζουμε ότι η ισορροπία των συστημάτων εξαρτάται από περισσότερους παράγοντες καθώς υπεισέρχονται τρεις συνιστώσες: η δημογραφική, η οικονομική και η κοινωνικοπολιτική (θεσμική). Η ανάδειξη της πρώτης ως επικαθοριστικής δεν δύναται να τεκμηριωθεί. Η επίκληση ιδιαίτερα των «δημογραφικών λόγων» (πχ. του λόγου «πληθυσμός άνω των 65+/ πληθυσμός 20-64 ετών») προσφέρεται μεν για τη εύκολη διατύπωση συμπερασμάτων και προτάσεων για «επίλυση» του προβλήματος, καταρρέει δε από την αυστηρή εξέταση των δεδομένων, στο βαθμό που εδράζεται σε σαθρές -ταυτίσεις όπως π.χ αυτή των ατόμων 20-64 ετών» (των δυνητικά οικονομικών ενεργών-δημογραφική μεταβλητή-) με τους οικονομικά ενεργούς 20-64 ετών. Θα επισημάνουμε απλώς ότι η «**συνεισφορά**» στην οικονομία των 20-64 ετών προσδιορίζεται από τα % συμμετοχής τους ανά φύλο & ηλικία στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, από τα % ανεργίας, τον επιμερισμό των απασχολούμενων σε πλήρους/μερικής απασχόλησης, την σχέση δηλωμένης/αδήλωτης εργασίας, την παραγωγικότητα της εργασίας, τον παραγόμενο πλούτο και την κατανομή του.....

Ας πάρουμε για παράδειγμα την χώρα μας και ας εξετάσουμε τα απόλυτα μεγέθη (Πίνακας 3) μη λαμβάνοντάς υπόψη την «ποιότητα»-(εκπαίδευση, δεξιότητες, υγεία..) των 20-64 ετών ως και την παραγωγικότητα της εργασίας, τον παραγόμενο πλούτο, την κατανομή του κτλπ. Το 2018 οι 0-19 ετών ήταν 2,09 εκατομ., οι 20-64 6,31 και οι 65+ 2,34 (σύνολο 10,74 εκατομ.). Οι οικονομικά ενεργοί 20-64 ετών το ίδιο έτος ήταν πολύ λιγότεροι: 4,63 εκατομ.(το 59% των 20-64 ετών), οι απασχολούμενοι 3,74 και οι άνεργοι 0,89 εκατομ.(19,2%) ενώ η συμμετοχή στον οικονομικό ενεργό πληθυσμό των γυναικών -ειδικότερα δε των 50-64 ετών-είναι από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη, γύρω στο 33%. *Ο δημογραφικός λόγος 65+/20-64 ετών δίδει 37 άτομα 65 ετών και άνω επί 100 ατόμων 20-64 ετών. Το 2040, με βάση ένα ελαφρώς απαισιόδοξο σενάριο οι 0-19 ετών θα είναι πιθανότατα 1,6 εκατομ., οι 20-64 ετών 5,3 και οι 65+ 2,8 εκατομ. (σύνολο 9,7 εκατομ). Ο αντίστοιχος δημογραφικός λόγος 65+/20-64 δίδει το 2040 52,5 άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω επί 100 ατόμων 20-64 ετών. Η διαφορά είναι προφανώς σημαντική ανάμεσα (+15,5 άτομα).*

Πίνακας 3: Βασικά μεγέθη, 2018 & 2040

	Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	>65 ετών	20-64 ετών	Οικονομικά ενεργοί	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Άνεργοι, % των οικ. ενεργών	Οικον. ενεργοί, % των 20-64	20-64 / 65+ ετών *100	65+/Απασχολούμενοι 20-64 ετών
2018	10,74	2,34	6,31	4,63	3,74	0,89	19,22	59,3	37,1	62,6
2040	9,74	2,79	5,31	4,35	4,14	0,22	5,0	82,0	52,5	67,4
Δ	-1,0	+0,45	-1,0	-0,28	+0,40	-0,67	-14,2	+22,7	+15,5	+4,9

Ας εξετάσουμε τώρα τους αντίστοιχους οικονομικούς δείκτες το 2040 **υιοθετώντας μερικώς μια στατική προσέγγιση (λαμβάνοντας δηλ. υπόψη μόνον την δημογραφία), θέτοντάς ως παραδοχή ότι οι 65+ δεν θα είναι παραγωγικοί το 2040 και κάνοντας υποθέσεις για την εξέλιξη δυο μόνον οικονομικών μεταβλητών: του % συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των 20-64 ετών και του % ανεργίας.** Γνωρίζοντας ότι το 2018 έχουμε 62,6 άτομα 65 ετών και άνω επί 100 απασχολούμενων 20-64 ετών θέτουμε το ερώτημα εάν και υπό ποιους όρους είναι δυνατόν να έχουμε περίπου την ίδια αναλογία 2040.

Το 2040 οι 20-64 ετών θα είναι 5,31 εκατομ. Εάν η συμμετοχή τους στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό αυξηθεί στα επίπεδα που είναι σήμερα στην Σουηδία⁵ θα ανέλθουν στα 4,35 εκατομ. έναντι 4,63 το 2018 (-280 χιλ.). Εάν δε η ανεργία

⁵ Οι οικονομικά ενεργοί 20-64 ετών στην Ελλάδα αποτελούν σήμερα περίπου το 59% του πληθυσμού των αντίστοιχων ομάδων (ο χαμηλότερος στην ΕΕ, όπου ο μέσος όρος είναι -72,5%). Στις σκανδιναβικές χώρες είναι γύρω από το 80 % με μέγιστο την Σουηδία (82%). Στις ηλικίες 50-54, 55-59 και 60-64 οι διαφορές μεταξύ των δυο φύλων στη χώρα μας είναι σημαντικές καθώς η συμμετοχή των γυναικών υπολείπεται κα 20 ποσοστιαίες μονάδες αυτής των ανδρών.

μειωθεί στο 5%, οι απασχολούμενοι εκτιμώνται σε 4,1 εκατομ., (+ 400 χιλ. σε σχέση με 2018), παρόλο που ο πληθυσμός εργασίμης ηλικίας - δημογραφική συνιστώσα- θα έχει μειωθεί το 2040 κατά ένα σχεδόν εκατομμύριο. Στη περίπτωση αυτή το 2040 σε 100 απασχολούμενους 20-64 ετών θα αντιστοιχούν 64,7 άτομα 65 ετών και άνω, δηλαδή μόλις 4,9 περισσότεροι από ότι το 2018. **Η οικονομική συνιστώσα είναι επομένως καθοριστική.**

2. Η «κατασκευή» της κοινωνικής γήρανσης

Οι ανεπτυγμένες κοινωνίες μας κατασκεύασαν τη γήρανσή τους: επιθυμώντας να την ταυτίσουν με μια περίοδο κατάκτησης της ελευθερίας σε βάρος των καταναγκασμών του χρόνου επέτυχαν τελικά να διευρύνουν την εξάρτηση των ηλικιωμένων στον οικονομικό, κοινωνικό και ιατρικό τομέα. Ειδικότερα δε, με τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν έναντι των ηλικιωμένων, πολιτικές που θεωρητικά είχαν ως στόχο τη διεύρυνση της αυτονομίας τους, επέτυχαν τη διεύρυνση της εξάρτησής τους, ορίζοντάς τους βασικά ως απλούς αποδέκτες υπηρεσιών και περιχαρακώνοντάς τους σε εξειδικευμένα δίκτυα κατανάλωσης, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται ως ομάδα που «επωφελείται» μονομερώς της μεταφοράς κοινωνικών πόρων. Ταυτίζοντας τη γήρανση με μια χρονική περίοδο όπου τα άτομα επιβιώνουν εις «βάρος» της κοινωνίας σε μια περίοδο όπου διαφαίνεται ότι οι οικονομικές ροές ανάμεσα στις γενεές δύσκολα εξισορροπούνται έθεσαν ταυτόχρονα σε κίνηση τους μηχανισμούς που οδηγούν στην κοινωνική υποβάθμιση της ομάδα αυτής. Σε τελευταία ανάλυση, με την άκριτη συχνά αποδοχή των επιχειρημάτων ενός καταστροφολογικού λόγου που ανέδειξαν και των στερεότυπων που αναφέρονται στη γήρανση, με την επικράτηση πεπαλαιωμένων επιχειρημάτων και μιας λαϊκίστικης ευαισθητοποίησης, με την «ανθρωπιστική» αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των ηλικιωμένων, την έλλειψη διορατικότητας και προοπτικής θεώρησης συνέβαλαν στη δημιουργία προβλημάτων που θα κληθούν να επιλύσουν σε ένα εγγύς μέλλον που θα σημαδευτεί από την αναπόφευκτη δημογραφική γήρανση.

3. Το αβέβαιο μέλλον της γήρανσης

Στις αρχές της νέας χιλιετίας, βρισκόμαστε σε μια κρίσιμη καμπή, σε μια αβέβαιη μεταβατική περίοδο: η μέλλουσα ιστορία της γήρανσης δεν έχει ακόμη γραφεί και οι κοινωνικοί φορείς διστάζουν να επιλέξουν ανάμεσα στα υπάρχοντα σενάρια, σενάρια που δεν έχουν ούτε την ίδια οικονομική και κοινωνική βαρύτητα, ούτε τις ίδιες πιθανότητες επαλήθευσης. Θα υποστηρίξουμε ταυτόχρονα ότι η μόνη δυνατή επιλογή παραμένει ο περιορισμός των παραγόντων που οδηγούν στην κοινωνική γήρανση, γήρανση που εγκυμονεί κινδύνους μεγαλύτερους αυτών που απορρέουν από την αλλαγή των δημογραφικών δομών. Η χειρότερη επιλογή συνίσταται, αναμφισβήτητα, στον εγκλωβισμό των κοινωνιών μας στις υπάρχουσες δομές και μηχανισμούς λειτουργίας, στους παρόντες μηχανισμούς σύλληψης και θεώρησης των «προβλημάτων», στην εμμονή στα ισχύοντα συστήματα αφαίρεσης κοινωνικών πόρων και αναδιανομής. Η καλύτερη πιθανόν συνίσταται στην κατάργηση των ηλικιακών συνόρων, στη δημιουργία πραγματικών εναλλακτικών επιλογών ανάμεσα στην εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την εκπαίδευση στη διάρκεια των διαδοχικών κύκλων της ζωής, στην κατάργηση των σινικών τειχών που διαχωρίζουν την ενεργή ζωή από τη μη ενεργή, στην ανάδειξη και αξιοποίηση του τεραστίου αποθέματος δυνάμεων και πόρων που κατέχουν τα άτομα της αποκαλούμενης ευσχήμες «τρίτης» ή «τέταρτης» ηλικίας». Συνίσταται στη δόμηση νέων πολιτικών, στην «επαν-εφεύρεση» της γήρανσης και στην αναδόμηση των θεσμών, στην αλλαγή των νοοτροπιών, στην αναθεώρηση της οπτικής γωνίας θεώρησης και σύλληψης του «προβλήματος» και, τέλος, στη δυναμική, οργανωμένη εμφάνιση στο προσκήνιο των άμεσα ενδιαφερομένων που θα πάψουν να αποτελούν πλέον «στατιστικές κατηγορίες».

Η πρόκληση για τις κοινωνίες μας είναι παρούσα: από τις λύσεις που θα δοθούν, θα κριθεί εάν ο κοινωνικός στιγματισμός, η περιθωριοποίηση των «ηλικιωμένων» -επάγγωγο της έως σήμερα θεωρούμενης απουσίας «συλλογικής χρησιμότητάς» τους-, θα αρθεί, εάν το κοινωνικό ρολόι θα προλάβει το βιολογικό, εάν η ανισορροπία ανάμεσα στις δύο βασικές συνιστώσες της γήρανσης (κοινωνική/ δημογραφική), που αποτελεί και την κύρια απειλή, είναι δυνατόν να ανατραπεί. Από τις επιλογές που θα υιοθετηθούν, θα κριθεί παράλληλα εάν «ευγενείς» δραστηριότητες (όπως η εκπαίδευση, η φροντίδα- θεραπεία, η βοήθεια προς τους λιγότερο ευνοημένους ...) δραστηριότητες που θεωρούνται σήμερα ακόμη σε μεγάλο βαθμό ως μη «παραγωγικές» (και ως εκ τούτου υποκείμενες στις συνέπειες της λιτότητας), θα αποκτήσουν τη θέση που τους ανήκει, ως δυνάμενες να δυναμιτίσουν τις οικονομίες του μέλλοντος. Εν τέλει, το ερώτημα που βασίμα δύναται να τεθεί στην Ευρώπη και στη χώρα μας είναι εάν οι προαναφερθείσες αναδιαρθρώσεις και ανακατατάξεις δύναται να πραγματοποιηθούν χωρίς -εκτός των άλλων- και αλλαγές στους τρόπους διανομής του συλλογικού πλούτου, αλλαγές που απαιτούνται εξαιτίας -εκτός των άλλων- και των δημογραφικών μας εξελίξεων. Από την απάντηση στο ερώτημα αυτό θα κριθεί εάν η συλλογική αλληλεγγύη που όλοι επικαλούνται είναι μύθος ή πραγματικότητα...

Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη δημογραφική γήρανση, που θα συνοδεύεται και από ένα βιολογικό «rajeunissement» των ατόμων που εντάσσονται προοδευτικά στην τρίτη ή τέταρτη ηλικία (γεγονός που θα τους κάνει να είναι νεότεροι στις ίδιες ηλικίες απ' ότι οι γονείς τους), θα ασκήσει ισχυρούς καταναγκασμούς στο επίπεδο ζωής τους τις επόμενες δεκαετίες. Οι τρόποι προσαρμογής των κοινωνιών μας στην γήρανσή της ποικίλλουν και προφανώς, είναι άμεση συνάρτησή των πολιτικών που θα υιοθετήσουμε και του χρόνου που θα έχουν από την στιγμή που θα αποφασίσουν να δράσουμε...

Όλα τα τεύχη διατίθενται στο site του ΕΔΚΑ <http://www.e-demography.gr> → Νέα

Δημογραφικά Νέα, 38, 2020, Περιοδική Έκδοση του Εργαστηρίου Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων του Παν. Θεσσαλίας, ISSN: 1791-5880

Υπεύθυνος Σύνταξης: Βύρων Κοτζαμάνης, e-mail: bkotz@prd.uth.gr

ΕΔΚΑ, Πεδίον Αρεως, 38334, Βόλος, Τηλ.: +3024210- 83666- 74430/ 6977401676

E-mail: demolab@prd.uth.gr